

BIBLIOTHEK FÖR STADEN OCH PROVINSEN

Örlogsmannasällskapet, Läsesällskapet, Utländska Biblioteket och Bildningscirkeln - fyra bibliotek i Karlskrona

Torsten Samzelius

Andra, bearbetade upplagan.

Titeln är hämtad ur ”Reglor för Läse-Sällskapet uti Karlskrona” från 1807 där det i § 11 förklaras att ”Inrättningen af detta Läse-Sällskap utom medlemmarnes egen nytta och nöje, äfven äsyftar Grundläggning af ett Bibliothek för Staden och Provinsen till allmänhetens tjänst”.

Karlskrona har en rik och särpräglad kulturhistoria. Staden grundades 1680 för att vara en värdig centralpunkt för stormaktstidens svenska östersjöimperium och dess försvar. Den växte mycket snabbt och långt efter stormaktstidens slut var den en betydelsefull stad, ända in på 1800talets början Sveriges tredje stad i storleksordning. Socialt sett var staden också mycket speciell genom flottans dominans. Här levde människor som var bildade, för vilka det var nödvändigt att följa med i världshändelserna, som ofta hade goda kontakter med både Stockholm och världen utanför Sveriges gränser. Det var officerare vid flottan och varvet, tjänstemän vid amiralitetet, länsstyrelsen och församlingarna, handelsmän och andra. Man får heller inte glömma kvinnorna i denna grupp, en för kulturen mycket viktig publik. Här fanns alltså en stor grupp människor som var intresserade av att stödja kulturella initiativ av olika slag, både genom arbete och ekonomiskt. Kulturlivet i Karlskrona har varit rikt på många områden, med musik, teater, en rad föreningar och sällskap av olika slag m. m.

Staden har också en mycket intressant bibliotekshistoria. Här kan man på ett unikt sätt i bevarade boksamlingar få en god bild av svensk bibliotekshistoria, från 1700talet och framåt.

1700talet, den tid då den bokliga bildningen på allvar började tränga ut från de traditionellt bildade grupperna till en bredare allmänhet, var en händelserik tid. Upplysningens filosofer spred sina tankar om förnuftets storhet och kunskapens makt. Naturvetenskapsmännen öppnade nya perspektiv på världen. Upptäcktsresande for världen kring för att finna nya länder och naturtillgångar. Inom vitterheten växte en ny genre, romanen, fram och mot århundradets slut började striden mellan den gamla skolans folk och romantikerna. Allt detta och mera därtill satte pennor och tryckpressar i rörelse i hela Europa och ända bort i Amerika. Böcker och tidningsblad med nya idéer och kunskaper spreds för himlens alla vindar och togs girigt emot där de landade, inte bara av läsare utan ofta också av tullbetjänter och andra statens ämbetsmän, mycket av det nya hade ju sin udd riktad mot det etablerade samhället.

För de flesta var det dock helt enkelt ekonomin och de praktiska svårigheterna som stod i vägen för studierna. Böcker var dyra och på platser som låg långt från de orter där de framställdes kunde de vara mycket svåra att få tag på. Detta ledde till att under 1700talet en rad olika bibliotekstyper växte fram.

1700talet var också ordnarnas och sällskapens gyllene tid. Det fanns mystiska ordnar, sällskap för muntert umgänge, vitterhet, politik etc, för varje ändamål en förening. Helt naturligt kom också de kulturellt intresserade att slå sig samman i föreningar av olika slag, biblioteksföreningar, musiksällskap, amatörteatersällskap o s v.

När upplysningsidéerna på 1800talet blivit föråldrade hade en grund lagts för den folkliga typen av bibliotek. Det stora intresset för romanläsning kom att föda många nya bibliotek, ofta ganska kortlivade. Ett intresse för folkbildning växte fram och detta medförde också nya biblioteksformer, och så kom under 1800talet folkrörelsernas tid då logebiblioteken, studie-cirkelsbiblioteken och till sist folkbiblioteken tog vid.

En viktig äldre bibliotekstyp som inte kan lämnas ur bilden var det kommersiella lånebiblioteket, ofta ägt av en bokhandlare. Dessa kunde ha mycket stor betydelse för spridandet av nya idéer och ideal, men var ofta ganska kortlivade. Också i Karlskrona har några sådana funnits. Bokhandlaren och bokbindaren J. F. Hammarstrand hade på 1840talet ett lånebibliotek från vilket ett antal volymer har bevarats.

Det bör nog påpekas att termer och begrepp förr ofta inte hade de fasta betydelser de har i dag. Skillnaden mellan olika biblioteksbenämningar t ex, var inte så klar som den kanske framstår nedan, en benämning kunde användas på olika bibliotekstyper och samma bibliotek kunde benämnas på flera olika sätt. Dessutom är gränserna mellan olika bibliotekstyper ofta mycket vaga. Därför kan det vara svårt att bara av ett biblioteks namn dra någon slutsats om hur det arbetat.

Kongl. Örlogsmanna-Sällskapets Bibliotek

Det har varit mycket vanligt att föreningar av olika slag bygger upp boksamlingar med litteratur som anknyter till verksamheten. En av de många föreningar för olika ändamål som kom till under 1700talet var Örlogsmanna-Sällskapet (Kongl. lades till 1805). Sällskapet grundades 1771 av officerare vid galäreskadern i Stockholm. De kände ett starkt behov av utbildning inom sitt yrke, ett behov som inte kunde tillfredsställas i Stockholm, inte heller fanns där något bibliotek med för dem intressant litteratur. Man grundade därför Örlogsmanna-Sällskapet som skulle uppmuntra studier främst i sjökrigsvetenskap, men också i sjöväsende i allmänhet.

1781 flyttade sällskapet från Stockholm till Karlskrona. 1821 skaffade man sig egna lokaler, det sedan dess starkt ombyggda hus där sällskapets bibliotek finns än i dag. Sedan 1835 utger sällskapet *Tidskrift i Sjöväsendet*.

Redan vid sällskapets grundande 1771 förklarade viceamiralen Christoffer Falkengrén att ett bibliotek var "högst nödvändigt". En stor del av bokanskaffningen skedde till en början på frivillig väg och både sällskapets medlemmar och utomstående visade ofta stor frikostighet, men när år 1772 galäreskaderns löjtnanter hade samlat medel till ökande av biblioteket fick de dock, förutom ett varmt tack, också ett påpekande om att "dylika presenter borde för framtiden avböjas hos kamrater, som själva hade sina penningar av nöden". När sällskapet flyttade till Karlskrona hade man också redan "ett litet artigt bibliotek". 1821 flyttade biblioteket med in i sällskapets nya lokaler. 1921 iordningställdes den nuvarande bibliotekslokalen med hjälp av en donation från bankdirektör K. A. Wallenberg.

Genom inköp och stora gåvor växte biblioteket stadigt och bokbeståndet är idag över 9000 volymer, däribland över 600 handskrifter. Nästan allt berör naturligtvis sjöväsendets olika gre-

nar, direkt eller indirekt. Sällskapet har också stora samlingar av äldre sjökort och ritningar av olika slag.

Av de gamla boksamlingarna i Karlskrona är det idag bara Kungl. Örlogsmannasällskapets bibliotek som är ett verksamt bibliotek. Man prenumererar på en rad tidskrifter, och bokinköpen är visserligen små, men fortsätter stadigt. Bibliotekets betydelse har minskat genom tillkomsten av olika skolor och offentliga bibliotek, men det är fortfarande intressant, framförallt för de stora samlingarna av äldre litteratur och originalhandlingar. Boksamlingen är fortfarande främst till för sällskapets medlemmar, men står öppen för intresserade utomstående.

Läse Sällskapets i Carlskrona Bibliothek

Läsesällskapen var länge en mycket vanlig bibliotekstyp. Deras uppbyggnad var enkel, de var sammanslutningar av bildningsintresserade, för medlemsavgifterna köptes böcker och när sällskapet byggt upp ett bibliotek fick även de som stod utanför föreningen låna böcker mot avgift. På det sättet kunde även de som inte hade råd att själva köpa böcker eller att vara medlemmar i något bibliotek få tillgång till läsning. Ett av de första läsesällskapen, det mest kända och impulsgivande, var det Library Company som Benjamin Franklin grundade 1731 i Philadelphia i dåvarande brittiska kolonin Pennsylvania i Nordamerika. Genom Franklins stora berömmelse blev också hans bibliotek snabbt känt och dess principer efterbildade. I Sverige kunde man på 1750talet i Per Kalms amerikanska reseskildring läsa en utförlig beskrivning över det Franklinska biblioteket. Det skulle dock dröja innan fröna slog rot, först på 1790talet kom läsesällskapen på allvar till Sverige, och det i Karlskrona blev ett av de första.

Man hade flera gånger under 1700talet diskuterat startandet av ett publikt bibliotek i Karlskrona, men inte kommit igång med något. En tid hoppades man att ett stort privatbibliotek skulle bli grunden till ett stadsbibliotek, men rådmann Ennes bibliotek brann med staden 1790.

1793 föreslog revisorn vid amiralitetet Hack Henrik Hackson att man skulle starta ett bibliotekssällskap. Främsta anledningen till att han kom med sitt förslag just då var att man i Karlshamn skulle sälja prostens Strickers väldiga bibliotek på auktion, och det sågs som ett lämpligt tillfälle till bokinköp. Han fick med sig ett tillräckligt antal av dem som han vänt sig till och 1794 kunde LåneBibliotheket starta sin verksamhet.

Något senare, 1796, grundades Läse-Sällskapet. Detta var framförallt inriktat på tidningsläsning, sällskapet prenumererade på tidningar och tidskrifter som lästes i sällskapets lokal eller cirkulerade bland medlemmarna, också det en då mycket vanlig företeelse.

Efter några år gick det inte längre så bra för Lånebiblioteket, och Läsesällskapet hade blivit mer och mer intresserat av böcker. År 1803 föll det sig naturligt att Lånebiblioteket gick upp i Läsesällskapet. LäseSällskapet uti Karlskrona blev en väletablerad förening som med stolthet kunde visa upp matrikel och stadgar, sirligt skrivna och i finaste skinnband. Landshövdingen Anders af Håkansson var ordförande, viceamiralen af Chapman den förnämste ledamoten.

När det nydanade sällskapet skulle öppna sitt lånebibliotek mötte man vissa problem. Kung Gustaf IV Adolf hade av händelserna i Sverige och utomlands dragit slutsatsen att alltför

mycket upplysning var av ondo, och lånebibliotek hörde till det som betraktades med stor misstro. Enligt en förordning av år 1802 måste offentliga bibliotek ha ett särskilt tillstånd, utfärdat av Hovkanslersämbetet. Men eftersom man av princip ogillade lånebibliotek utdelades nästan aldrig några sådana tillstånd. Tack vare landshövding af Håkanssons ”nådiga vitsord” fick Karlskronasällskapet ändå sitt tillståndsbrev, dock menade hovkanslern att man borde gallra ut vissa skrifter, och i fortsättningen ”nyttja en nödig varsamhet” när det gällde inköp av framför allt utländsk litteratur. Sällskapet strök lydigt i katalogen, men de utpekade verken fick stå kvar på hyllorna. Hovkanslerns arm var lång, men inte så lång.

1811 valdes amiralitetskammereraren Jonas Hagerman till sällskapets bibliotekarie, och han behöll den posten till sin död 1828. Större delen av den tiden hade biblioteket också sina lokaler i hans gård på Bredgatan. Hagerman var en verklig eldsjäl och han älskade sitt bibliotek. Det är mycket hans förtjänst att Läsesällskapets boksamling växte till det imponerande bibliotek vi kan se än idag. Hagermans nitiska arbete hade bara en nackdel, när han dog fanns det helt enkelt ingen som kunde fylla hans plats.

Efter Hagermans död inträdde Läsesällskapet i en för eftervärlden dunkel period. Efter 1830 sparade man inte längre sällskapets handlingar. Man köpte inte längre särskilt mycket böcker, utan nöjde sig i stort sett med att skaffa tidens populära romanserier, *Europeiska följetongen*, *Läse-bibliothek af den nyaste utländska litteraturen* med flera. Under tiden 1836 till 1849 var biblioteket inte ens tillgängligt för allmänheten utan endast för ledamöter. Man höll ändå liv i Läsesällskapet ända till 1863, då samlades sällskapets ledamöter för sista gången och beslöt då att lägga ner verksamheten. Fortfarande hade man dock kvar något av grundarnas ideologi och för att detta stadens största bibliotek inte skulle skingras utan även i fortsättningen komma till nytta skänkte man boksamlingen till dåvarande högre elementarläroverket i Karlskrona, nu Chapmanskolans gymnasium. Som elementarläroverk var skolan bara några få år, och den hade ett bibliotek på ungefär trehundra volymer, så gåvan var säkert betydelsefull. Gåvobrevet var formulerat så att gåvan inte skulle bli en börda för skolan. Man hade, i stället för villkor, vissa önskemål, man bad att samlingen skall bibehållas ”i oförskingradt skick, samt, i öfverensstämmelse med Sällskapets ursprungliga afsigt, hållas så tillgänglig för ortens läsande allmänhet, och i synnerhet för det sig härefter upplösande Sällskapets gamla ledamöter, så länge de önska begagna sitt hittills egande, kära bokförråd, som med det lagstadgade förhållandet inom läroverket är eller kan blifva förenligt”. Dessa framsynta önskemål har på det hela taget blivit pietetsfullt uppfyllda och tack vare detta finns denna märkliga boksamling ännu bevarad.

Boksamlingen flyttades 1991 till en ny lokal i en jämngammal amiralsgård, den Norden-skjöldska Gården, uppförd efter stadsbranden 1790 av konteramiral Carl Fredrik Eneskjöld. Här inreddes den stora salen till bibliotek efter ritningar av Åke Axelsson.

Läsesällskapets boksamling består av ungefär 9000 volymer. Större delen är från 1700talets senare hälft och 1800talets första hälft, men tack vare donationer och auktionsinköp finns också mycket äldre litteratur. De flesta böckerna är på svenska, men flera andra språk finns representerade, framförallt franska, tyska och danska. Bokurvalet är mycket brett, här finns det mesta, från klassiska verk inom vetenskap och vitterhet ända till rena dagsländor, sådant som på andra håll för länge sedan försvunnit. Här finns exempelvis Diderots *Encyclopédie* (oktavupplagan, Berne-Lausanne, 1778-1781, en gåva från Anders af Håkansson), *Kongl. Wetenskapsacademiens handlingar 1739-1839*, skrifter av Linné, Berzelius, Dalin, Lagerbring, Kellgren, Bellman, Franzén och Atterbom med flera, men också verk som

Konsten att göra gossar (1798), *Botanik för fruntimmer* (1810), *Anvisning til potäters mångfaldiga begagnande* (1802), *Embets- och tjenstemäns olyckliga och vanlottade belägenhet i detta land, i anseende till för ringa lönings-vilkor* (1810), *Anteckningar till prinsens af Ponte Corvo, Sveriges utkorade kronprins, Johan Baptist Julii, lefverne* (1810), *Napoleons himmel på jorden eller continentalsystemet* (1813), *Julia eller de underjordiska hvalfven på slottet Mazzini* af Anna Radcliff (1803), *Angelika dotter af den store banditen Odoardo* (1812) och mycket annat. Slitage och klotter gör det ofta lätt att bedöma böckernas popularitet.

Större delen av sällskapets arkivalier från tiden före 1830 finns bevarade, därefter är det mycket litet som finns kvar. Bland det som finns från den senare perioden är dock en mycket intressant sak, sällskapets enda bevarade lånejournal, från år 1858.

Sällskapet för Läsande af Utländsk Litteratur i Carlskrona

En framförallt under första hälften av 1800talet mycket vanlig form av bibliotek var det som kan kallas bolagsbibliotek eller läsecirkel. I likhet med läsesällskapen var det föreningar som hade till enda ändamål att hålla bibliotek, men till skillnad från läsesällskapen hade man egentligen inte något folkbildande syfte, bolagsbiblioteken var endast till för de egna medlemmarna. Det fanns många olika former, från de mest exklusiva till sådana som gränsade till läsesällskap och vanliga lånbibliotek. Ibland var medlemsantalet strängt begränsat, ibland kunde vem som helst anmäla sig som medlem. I vissa fall fick nya medlemmar köpa en andel i biblioteket, i andra räckte det med att betala en, ofta blygsam, årsavgift. Vissa bibliotek byggde upp stora boksamlingar, andra sålde böckerna sedan de vandrat runt bland medlemmarna.

Också i Karlskrona fanns denna typ av bibliotek, så till exempel fanns en tid i början av 1800talet Sällskapet De Trettio Läsande. Ett annat av samma slag var Sällskapet för Läsande af Utländsk Litteratur i Carlskrona, vanligen kallat Utländska Biblioteket. Denna förening grundades i januari år 1832. Från början begränsades medlemskapet till trettio personer. Sällskapet skulle köpa litteratur på främmande språk och man lade stor vikt vid kvalitén, enligt stadgarna skulle man skaffa "litterairea producter af värde och ett högre intresse, omfattande: Historiska eller Politiska händelser eller personer, särdeles af en sednare tid; Memoirer och anteckningar af märkvärdige personer eller utmärkte Författare, Biografier öfver sådane personer, Nyare Resebeskrifningar, Dramatiska förtjente werk, Romaner af första Classens Författare. Poetiske utmärkte arbeten, etz: etz: eller med ett ord, allt intressant och läsvärdt, utom det egentligen wetenskapliga". Sällskapets ledning borde också granska de inköpta böckerna, ifall där var några "hvilkas caractaire synes tvetydig och innehållet möjligen på något sätt stridande mot Convenancen, och således icke qualificerade att inom detta Sällskap cirkulera". Kanske kan man i Utländska Bibliotekets exklusivitet och stränga begränsning av bokinköpen till vad som skulle kunna kallas god underhållningslitteratur se en markering mot Läsesällskapet som vände sig till en bredare publik och hade både vetenskaplig litteratur och de populäraste romanerna. Att endast köpa böcker på främmande språk medförde ju också en automatisk social avgränsning. Det militära inslaget var från början starkt, sällskapets förste sekreterare-bibliotekarie var premiärlöjtnanten C. F. Löwenborg och en stor del av medlemmarna var officershustrur. Boksamlingen flyttades, troligen på 1890talet, till varvschefsostället och sedan kom varvschefens hustru att närmast automatiskt bli sällskapets ordförande.

På 1920-talet upphävdes begränsningarna i medlemsantalet och man gjorde försök att öka antalet låntagare. 1942 samlades dock styrelsen och i protokollet står ”På grund av fortsatt svårighet att under det pågående världskriget anskaffa nya böcker för biblioteket och den till följd därav ringa anslutningen av medlemmar beslöt styrelsen på förslag av ordföranden, att bibliotekets verksamhet skulle t. v. nedläggas”. Denna nedläggning kom att bli permanent. 1963, i samband med att varvschefsbostället slutade fungera som tjänstebostad, övertog Sjöofficerssällskapet i Karlskrona ansvaret för boksamlingen och 1964 överlämnades Utländska Bibliotekets boksamling och arkiv till stadsbiblioteket i Karlskrona.

Boksamlingen omfattar ungefär 3000 volymer. Den allra största delen är romaner, men där finns också en hel del facklitteratur, främst memoarer, biografier och reseskildringar. Engelska och franska språken står tillsammans för ungefär tre fjärdedelar av bokbeståndet, med någon övervikt för engelska böcker. För övrigt finns litteratur på tyska, norska och danska, samt ett femtontal ”svenska och finska (= finlandssvenska) böcker”. Urvalet går från J. F. Cooper, Washington Irving, Balzac och Dumas fram till Karen Blixen (*Out of Africa*, *Seven gothic tales*), P. G. Wodehouse, Colette och Marcel Proust, och däremellan många andra, ännu kända eller nu helt bortglömda.

Bildnings-Cirkeln i Karlskrona boksamling

Bildningscirkelarna kom till vid 1800-talets mitt, den första grundades i Stockholm 1845. Till att börja med var de ett uttryck för hantverksarbetarnas sökande efter nya organisationsformer efter skråväsendets upphörande, men snart kom de (enligt Bunny Ragnerstam) att bli ”ett forum för medelklassens filantropiska verksamhet med försök att sprida medelklasskultur och medelklassbildning i underklassen”.

Till Karlskrona kom idén ganska snabbt. 1847 bad en grupp gesäller och yngre mästare Georg Ameen, boktryckare och utgivare av tidningen *Najaden*, om hjälp med att starta en bildningscirkel i Karlskrona. Den ivrige liberalen Ameen blev snart den ledande i arbetet och under cirkelns första år dess ordförande.

I stadgarna sägs att cirkelns uppgift var att på söndagarna genom sammankomster ge hantverksarbetare ”en på en gång nyttig och nöjsam vederkvickelse”, detta skulle främst ske genom föredrag, men dessa skulle omväxla med ”samtal, sång, musik med mera sådan”. Direkt övertaget från Stockholmscirkelns stadgar var att man från medlemskap uteslöt ”fruntimmer” och personer ur ”de egentligen s. k. tjänande klasserna”.

Bildningscirkelns verksamaste tid var de första åren, rätt snart minskade intresset och att Karlskronacirkeln hölls vid liv fram till 1877 och därmed blev landets längst arbetande berodde på en man som 1851 blev medlem i cirkeln, den samma år från Stockholm inflyttade Per Götrek. Götrek var politiskt radikal och hade varit aktiv i Stockholmscirkeln, det var naturligt för honom att engagera sig i cirkeln i Karlskrona (han var för övrigt också medlem i det då ännu fortlevande Läsesällskapet). 1863 valdes han till vice ordförande och 1871 blev han hedersordförande. Det var endast tack vare honom som cirkeln hölls igång så länge och när han dog 1876 dog cirkeln med honom. Formellt upplöstes Bildningscirkeln ungefär ett år senare då den ombildades till Sällskapet för Nytt och Nöje.

Ett av de viktigast medlen för att ge ”nyttig och nöjsam vederkvickelse” var litteraturen. Stadgarna anger att kassabehållningen skulle användas till inköp av ”nyttiga och för ändamålet passande böcker”. Redan 1848 anhöll cirkeln om att få ställa upp ett bokskåp i börssalen på rådhuset där man hade sina sammankomster. Tillståndet gavs, men med villkoret att skåpet skulle vara pryddigt. Efter Sällskapet för Nyttä och Nöjes upplösning övergick biblioteket och arkivalierna i Blekinge Läns Museums ägo.

Biblioteket är idag till största delen bevarat och består av drygt 800 volymer. Bokbeståndet präglas naturligtvis av cirkelns idéer om det nyttiga, med t ex *Läsning för folket* och andra skrifter av folkupplysande karaktär. Det berättas också om Per Götrek att han till biblioteket köpte ”allt ’rött’ som kunde fås”. Dock kom det nöjsamma troligen rätt snart att ta överhanden, och avdelningen ”Romaner, Noveller och Skizzer” utgör nästan hälften av katalogen, och där återfinns många av de populära romanförfattarna från 1800talets mitt, Sophie von Knorring, C. F. Ridderstad, A. Dumas, J. F. Cooper med flera.

Litteratur i urval

M. Björkman: *Läsarnas nöje : kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783-1809*. 1992.

K. Tynell: *Folkbiblioteken i Sverige*. 1931.

Å. Åberg: ”Från Luther till Libris - folkbibliotekens historia”. I: *Förr och nu*, nr 4, 1979.

E. Holmberg: *Kungl. Örlogsmanna-Sällskapet 1771-1921*, 1921.

Kungl. Örlogsmanna-Sällskapet 1771-1971, 1971.

T. Samzelius: ”Carlskrona Läsesällskaps Bibliothek och Läroverket”. I: *Chapmanskolan sekler... dagar... timmar...* 1995.

T. Samzelius: ”Carlskrona Läsesällskap och överheten”. I: *Biblis*, nr 9, 2000.

B. Utterström: *Läsesällskap och lånbibliotek i Karlskrona 1794-1863*. (Föreningen Gamla Karlskrona Årsbok 1958-1959).

A.-S. Johansson: *Sällskapet för läsning af utländsk litteratur i Karlskrona*. 1996. (Stencil).

F. Böök: ”Kommunisten Pär Götrek”. I: *Svensk vardag*. 1922.

E. Gamby: *Per Götrek och 1800-talets svenska arbetarrörelse*. 1978.

R. Hillbom: *Georg Améen*. 1989.

C. Landelius: *1840-1850-talets bildningscirklar och arbetarföreningar i Sverige*. 1934.

S. Leander: ”Något om en bildningscirkel”. I: *Tidskrift för föreläsningssamheten* 1930.

T. Nerman: ”Arbetarbildningsrörelse före A. B. F. : Karlskrona Bildnings-Cirkel och hur den arbetade studieåret 1847-1848”. I: *Bokstugan* 1939.

R. Nylander: *Karlskrona Föreläsningssamheten 1903-1938*. 1938.

B. Ragnerstam: *Arbetare i rörelsen 1*. 1986.

D. M. Hermfelt: *Arbetarföreningens bibliotek i Karlskrona 1877-1900*. 1983. (Stencil).

N. Froste: *Kronans Coldin : minnesskrift utgiven till orden 200-års jubileum 1769-1969*. 1969.